

Kampen in de novellen van een vergeten schrijver

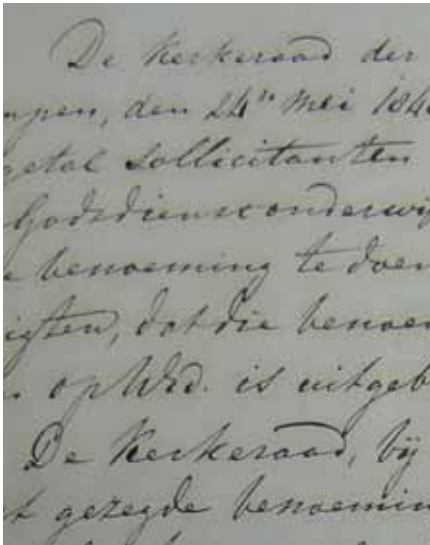
door Cees Houtman

Min of meer bij toeval kwamen mij enkele geschriften van Peter Duijs, een 19de-eeuwse godsdienstonderwijzer, onder ogen. Hij bleek een vergeten schrijver te zijn wiens leven zich voor een groot gedeelte in Kampen heeft afgespeeld. Ook bleek mij dat de stad Kampen het decor vormt van vier van zijn novellen. Het leeuwendeel van dit artikel bestaat uit een beschrijving en een analyse van die verhalen. Daaraan voorafgaande maken we kennis met Duijs als godsdienstonderwijzer en schrijver meer in het algemeen. Aan het slot gaan we kort in op de vraag hoe een man die tientallen jaren een rol van betekenis had in de Kamper samenleving en een productief auteur was, in de vergetelheid kon raken.

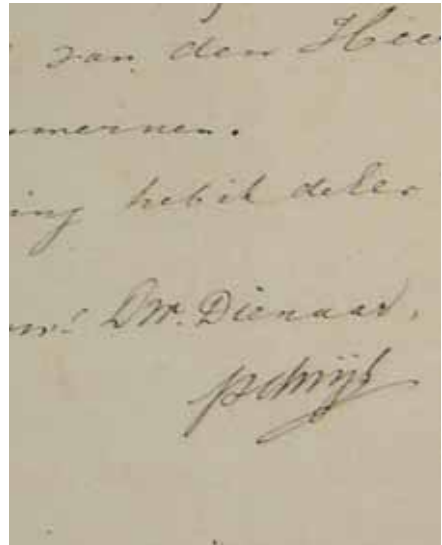
Peter Duijs, godsdienstonderwijzer te Kampen

In mei 1848 richtte een jongeman van 25 jaar zich naar aanleiding van 'eene oproeping' in de *Haarlemmer Courant* per brief tot de kerkenraad van de Hervormde Gemeente te Kampen om zich 'aantebieden' voor 'den post van *krankbezoeker en catechiseermeester*'. Negen dagen later had hij de benoemingsbrief al in huis. Uit vijftien sollicitanten had de 'Bijzondere Kerkenraad' hem als eerste op de voordracht geplaatst voor de openstaande functie. Per kerende post liet hij op 30 mei weten de benoeming tot 'onderwijzer in de godsdienst enz. te Kampen' in dank te aanvaarden en zijn werk per 1 juli te willen aanvangen.

De naam van de jongeman was Peter Duijs (ook geschreven als 'Duys'), geboren op 3 oktober 1822 te (Deursen-)Dennenburg (N-B), gelegen ten westen van Wijchen nabij de Brabantse zijde van de Maas, en sinds november 1844 werkzaam als godsdienstonderwijzer te Eibergen. De scholing tot godsdienstonderwijzer - de in de 19de eeuw meer gebruikelijke aanduiding voor de functie van 'krankbezoeker en catechiseermeester' - had Duijs, na tevoren 'eene beschaafde opleiding, en onder andere ook eenige kennis van de Fransche en Hoogd[uitsche] talen te hebben verkregen', genoten bij ds. G.N.

Benoemingsbrief van de 'Bijzondere Kerkeraad' aan P. Duijs. Collectie: Gemeentearchief Kampen.

Detail uit brief van P. Duijs in antwoord op zijn benoeming te Kampen. Collectie: Gemeentearchief Kampen.

de Voogt te Wijchen. Door het bestuur van de classis Nijmegen van de Nederlandse Hervormde Kerk was hij toegelaten als 'catechiseermeester en krankbezoeker'.¹

De benoeming van Duijs heeft geresulteerd in een levenslange band tussen hem en de stad Kampen. Ruim 44 jaar, tot aan het einde van 1892, is hij als godsdienstonderwijzer werkzaam geweest. Tot zijn dood op 22 november 1899 is hij de stad trouw gebleven. Ofschoon hij meer dan een halve eeuw burger van de stad is geweest, beschikken we niet over bronnen die ons een helder beeld geven van de mens Duijs en van zijn leven en werk als godsdienstonderwijzer. Een fotografisch en een geschreven portret van hem ontbreken. De biografische sporen die hij achter heeft gelaten zijn beperkt en zakelijk van aard.²

De benoemingsbrief van de Hervormde Gemeente aan Duijs bevat geen concrete taakomschrijving. Duijs wordt geacht de gemeente 'door leer en wandel, overéénkomstig Gods Woord, in Verééniging met hare herders en leeraren, te stichten en te lichten, tot bevordering van haren wezenlijken bloei in Evangelische kennis en Godvrucht'.³ Op grond van wat bekend is over de werkzaamheden van de godsdienstonderwijzers in de 19de eeuw in

Het Rusthuis der Hervormde Gemeente (anno 1868). Derde Ebbingestraat. Afgebroken in 1974.
Foto: Collectie Frans Walkate Archief.

met Kampen vergelijkbare steden, zoals Deventer,⁴ kan worden aangenomen dat Duijs verantwoordelijkheid droeg voor de volgende taken: het catechetisch onderwijs aan de doopleden van de Hervormde Gemeente, het godsdienstig onderricht in huizen van weldadigheid, het onderwijs in de Bijbelse geschiedenis op de openbare scholen, het bezoeken van zieken der gemeente aan huis en in de gasthuizen, en het verzorgen van ‘bijbellezingen’⁵ in samenkomsten der gemeente. Inherent aan zijn werkzaamheden was zijn betrokkenheid bij de armenzorg, blijktens door hem aan de diaconie verstrekte declaraties, waaronder bewijzen van inlossing van kledingstukken uit de ‘Bank van Leening’ opdat de eigenaar ervan in de gelegenheid zou zijn fatsoenlijk gekleed kerkelijke belijdenis van zijn geloof te doen.⁶ Na zijn pensionering zette Duijs zich door middel van een ‘Ingezonden’⁷ in de *Kamper Courant* van 10 december 1893 in voor de realisering van ‘twee ziekenkamers’ in het ‘bestedelingshuis’, het Rusthuis van de Hervormde Gemeente.⁸

De contouren van leven en werk van Duijs als godsdienstonderwijzer blijven vaag. Of zijn leerlingen aan zijn lippen hingen of dat zijn onderwijs door

Voormalig woonhuis van P. Duijs. Schoolstraat Kampen. Foto: Collectie Frans Walkate Archief.

saaigheid werd gekenmerkt, we weten het niet. Of hij een imponerende verschijning was en of de zieken die hij bezocht zich door hem getroost voelden, het is onbekend. Met betrekking tot een halve eeuw arbeid als godsdienstonderwijzer moeten we het doen met obligate typering. Het ontslag in 1892⁹ werd Duijs op 'de meest eervolle wijze' verleend. De overhandiging door ds. A.G. van Anrooy van de 'Acte van Ontslag' tijdens een kerkenraadsvergadering op 8 december ging vergezeld van 'een hartelijk woord van dank namens de gemeente en de kerkeraad voor hetgeen de Hr. Duijs tot heil der gemeente verricht heeft'. In antwoord daarop werd 'een gevoelvol woord' gesproken door Duijs, met daarin een toon 'van weemoed, als hij gedenkt aan het hem lief geworden arbeidsveld, dat hij verlaten moet', en 'een toon van *erkentelijkheid*, als hij gedenkt hoevele jaren de Heer hem sterkte en zegende'.¹⁰

— Maandag 11. vierde de Hr. P. Duijs, catechiseermeester en krankbezoeker allier, gedachtenis van zijne 25-jarige ambtsbekleeding. Hij aanvaardde die betrekking te Eibergen en kwam herwaarts, na aldaar 3½ jaar werkzaam te zijn geweest. Hoe hij die betrekking steeds heeft vervuld en nog vervult, daarvan kunnen allen, die hem daarin hebben gadegeslagen, met den meesten lof getuigen. Het zou echter niet in zijn geest zijn, hier openlijk van zijne verdiensten te gewagen. Voorzeker zal hij voor zich zelven eene ware voldoening smaken van een wél doorgebracht leven. Van harte wenschen wij hem lust en krachten toe, maar vooral den zegen en den bijstand Gods, om nog lang werkzaam te zijn, ten einde nog velen te winnen voor het rijk van Christus.

De vrienden van den Hr. Duijs hebben dien dag niet vergeten en op ondubbelzinnige wijze blijken gegeven van hunne hartelijke belangstelling.

Bericht in de *Kamper Courant* van 4 november 1869.

Gebedenboekje voor kinderen, geschreven door P. Duijs. Uitgegeven te Kampen door de Gebroeders Fels in 1850. Collectie Frans Walkate Archief.

De aanwezigheid van Duijs in Kampen heeft, zoals bleek, enkele sporen nagelaten in het archief van de Hervormde Gemeente en in de *Kamper Courant*.¹¹ Ook in het bevolkingsregister valt zijn aanwezigheid te traceren. Toen Duijs in Kampen solliciteerde, was hij geëngageerd met Johanna Aleida Prakke (1823-1874) uit Eibergen, de dochter van een schoolmeester aldaar. De verloofden huwden op 16 december 1848 te Eibergen en kregen zeven kinderen, van wie er vier al kort na de geboorte overleden. Van de overige drie, allen dochters en ongehuwd gebleven, overleefde slechts één haar vader.¹² Duijs en zijn gezin hebben in Kampen her en der in de stad gewoond. In de laatste tien jaar van zijn leven woonde Duijs successievelijk op de volgende adressen: Oudestraat 88, Vloeddijk 55, Schoolstraat 12, Vloeddijk 113. Aan de huizen laat zich zijn maatschappelijke status aflezen. Ofschoon hij geen academisch gevormd theoloog was, deelde hij in het aanzien dat de 'geestelijkheid' genoot. Tot zijn huishouding behoorde steevast een dienstbode. Begraven werd hij te midden van de Kamper notabelen op de Algemene Begraafplaats te IJsselmuiden.¹³

Peter Duijs, auteur van een omvangrijk literair oeuvre

Duijs was meer dan alleen godsdienstonderwijzer. Hij was ook een verdienstelijk schrijver,¹⁴ wiens omvangrijke literaire nalatenschap voor het grootste gedeelte nog beschikbaar is in Nederlandse bibliotheken. Een groot deel van zijn oeuvre is gepubliceerd bij Kamper uitgevers: de Gebroeders Fels, K. van Hulst, J.A. Huneman, M.P. Lughten, Meinsma & Co, I.M.J. van Nes en J.M. van Nes. Globaal kunnen zijn publicaties in drie categorieën onderverdeeld worden: (1) vruchten van zijn werkzaamheid als godsdienstonderwijzer, zoals de hervertelling van bijbelse verhalen, boekjes met gebeden en een leerboekje voor de kerkgeschiedenis; (2) voor de jeugd bestemde verhalen; (3) voor volwassenen bedoelde geschriften.

De derde categorie bestaat uit een roman en voorts uit verhalen, novellen. De roman is een zonder vermelding van de naam van de auteur in 1873 bij J.A. Huneman verschenen boek, getiteld: *De Rijndonks van de Veluwe*, en beschrijft het leven van een ingetogen en godvruchtige vrouw in een 19de-eeuws lichtzinnig Haagse milieu. De verhalen - 38 heb ik er kunnen traceren - zijn in de regel tientallen pagina's groot. Voor een klein deel zijn zij gebundeld gepubliceerd.¹⁵ Het overgrote deel is afzonderlijk in literaire tijdschriften verschenen. Enkele in: *Het leeskabinet*.¹⁶ De meeste in: *Europa*.¹⁷ De verhalen van Duijs zijn vrijwel zonder uitzondering historische vertellingen.

Kampen in novellen van Duijs

In zeven van de getraceerde novellen komt Kampen ter sprake. In drie wordt en passant de stad of een locatie daarin genoemd. In één verhaal wordt een reis vanuit Duitsland naar Amsterdam afgesloten met een vaart per 'beurtschip' vanaf Kampen. In een ander is de brief opgenomen die Karel van Egmond, hertog van Gelre, aan de Kamper magistraat schreef in antwoord op een verzoek hem te informeren aangaande de meest adequate wijze om een vrouw te brengen tot de bekentenis van hekserij. In weer een ander is een etablissement, De Moriaan, een trefpunt van socialisten en zijn bij de door hen veroorzaakte woelingen onder meer sigarenmakers betrokken.¹⁸ Vier novellen hebben het territorium van Kampen als plaats van handeling. Van deze vier verhalen geven we in dit artikel een impressie. Twee ervan, het tweede en het vierde, hebben gemeen dat zij als 'naam-etologie' getypeerd kunnen worden. Zij bevatten het antwoord op de vraag waaraan een straat zijn opvallende naam te danken heeft. We bespreken de verhalen volgens een vast stramien dat we hieronder voor zover noodzakelijk van een toelichting voorzien.

Elk verhaal wordt geïntroduceerd door middel van een inleiding, gevolgd door een schets van de hoofdlijnen van het verhaal. Kenmerkend voor de beschrijving van de personen in de verhalen van Duijs is dat uiterlijk en innerlijk van de in het verhaal optredende personen congruent zijn. Aan de fysieke kenmerken valt het karakter af te lezen. Onder het kopje ‘Het voorkomen en het karakter van enkele van de hoofdrolspelers’ worden daarvan voorbeelden gegeven. Andere kenmerken van de verhalen van Duijs zijn zijn frequente gebruik van de dialoog als stijlmiddel en zijn voorliefde voor gedetailleerde schilderijen, die een aanschouwelijk beeld oproepen van ‘de wereld’ van het verhaal, zowel wat betreft de plaats en de tijd van handeling als van wat er zich afspeelt. Door het gebruik van het tweegesprek houdt Duijs het verhaal levendig en is hij in staat de aandacht te vestigen op de verschillende kanten van de onderwerpen die zijn personages aandroeren. Onder het kopje ‘Verhaaltrant en couleur locale’ worden diverse voorbeelden gegeven aan de hand van min of meer uitvoerige citaten waaruit men in aanvulling op de in andere rubrieken gegeven aanhalingen zich een beeld kan vormen van Duijs als novelist. Duijs beoogde met zijn verhalen meer dan aangename verpozing te schenken. Hij wil zijn lezers confronteren met zijn levensbeschouwing en moraal. Zij vormen het thema van de vijfde rubriek bij elk verhaal. In een zesde rubriek wordt een kort commentaar gegeven op het betreffende verhaal.

Nadat de verhalen de revue zijn gepasseerd, blikken we door middel van een evaluatie terug op het werk van Duijs als novelist.

het kleedje¹⁹

Inleiding

Het verhaal heeft als entourage de stad Kampen en wijde omgeving en ligt ingebed in de regionale geschiedenis. Binnen de stad wordt de lezer geleid langs de Oude straat, de St. Nicolaas-kerk, het Minderbroeders-klooster en de Lieve-vrouwe-kerk.²⁰ Door de Veenpoort voert de auteur hem naar plaatsen als Kamperveen, Oosterwolde en Elburg. En passant verwijdt hij de horizon tot Vollenhove, Zwolle en nog verder. De beschreven geschiedenis neemt haar aanvang in het jaar 1375 ten tijde van een bezoek van de bisschop van Utrecht, de landsheer, aan Kampen. Het besluit is gevallen om korte metten te maken met Herbern van Putten, ‘een woeste Geldersche baron’, die van ‘zijn tusschen Oldebroek en Wezep gelegen kasteel Putten-

stein, een onwinbaar slot met zware muren en sterke torens' als 'de wolf uit zijn hol' de omliggende 'adelijke huizen en dorpen' en zelfs de stad Kampen bedreigde (p. 116). Het beleg wordt om Herberns 'roofnest' geslagen. De burcht wordt ingenomen en met de grond gelijkemaakt.

Eén van de Kamper krijgslieden die deelnemen aan de expeditie tegen Herbern is Zweder Janszoon. Hij, 'een Geldersman', die als voetknecht gediend had in het bisschoppelijke leger (p. 114), is de hoofdrolspeler van het verhaal. Door zijn huwelijk met Gertrude, een Kamper vrouw, is een einde gekomen aan zijn zwervend bestaan. Met haar en twee zoontjes bewoont hij 'een houten huisje' in de Hagen. In zijn levensonderhoud voorziet hij door het bewerken van 'een stukje land onder Brunnepe' (p. 114).

De hoofdlijnen van het verhaal

Na de inname van Puttenstein treft Zweder, dwalend door het kasteel, in een torenkamer een jongetje van nog geen jaar aan. Hij weet het te ont-rukken aan de vlammenzee die bezit neemt van het bouwwerk. Daar niemand bekend bleek met de identiteit van het knaapje, werd het door Zweder en zijn vrouw opgenomen in hun gezin.

Zoals vaak in het werk van Duijs het geval is, wordt pas in de loop van het verhaal de titel duidelijk. Na de thuiskomst van Zweder, blijkt de vondeling een kostbaar jak te dragen met daarop geborduurd 'fraaije zilveren en gouden figuren', 'een veld van goud en keel, verdeeld in acht fascen' (p. 129). Het lukt de pleegouders niet de betekenis ervan te achterhalen. Het fraaie kledingstuk prikkelde de hebzucht van de echtgenote van een Kamper koopman, bij wie Zweder in het krijt stond. Ondanks sterke aandrang van de koopmansvrouw het te verkopen ten behoeve van haar zoontje, weigert Gertrude dat uit piëteit jegens haar pleegzoon. De koopmansvrouw neemt wraak. Haar man vordert gerechtelijk de schuld in, met als gevolg dat Zweders huis met de inboedel én het kleedje aan de koopman in eigendom overgaan. Zweder besluit Kampen te verlaten en in het graafschap Zutphen zijn geluk te beproeven. Tijdens de lange en barre tocht daarheen, te voet met vrouw en kinderen, een kar voorttrekkend, wordt hij in het Twentse land ingehaald door een ruiter die op zoek blijkt te zijn naar hem. De man is de slotvoogd van de graaf van Kuinre én de broer van de koopmansvrouw. Op bezoek bij zijn zuster en zwager was zijn oog gevallen op het kleedje. Ogenblikkelijk had hij de geborduurde afbeelding daarop herkend als het wapen van de graaf van Kuinre. Zijn heer, door hem geïnformeerd, had hem opgedragen 'de geschiedenis' van het kledingstuk na te gaan. Zo was

de slotvoogd op het spoor gekomen van Zweder en zijn vrouw. De familie wordt door hem naar Kuinre gebracht, waar de geschiedenis tot een ontknoping komt, althans voor een deel: de vondeling blijkt jonker Herman van Kuinre te zijn, die vijf jaar tevoren gekidnapt was. Zweder en zijn vrouw worden beloond met een eigen hoeve en een stuk land in het gebied van de graaf. Hoe de jonker in kasteel Puttenstein terecht was gekomen, treedt nadien aan het licht uit het relaas van een boeteling die bij het grafelijk kasteel aanklopte om de gravin om vergeving te smeken. Het betreft een voormalig opzichter van de graaf die, nadat hem de bevordering tot rentmeester was geweigerd, uit wraak de kleine jonker had ontvoerd met de bedoeling losgeld voor hem te eisen. Het knaapje had hij ondergebracht bij een bevriende kamervrouw op Puttenstein. Zijn plan werd evenwel doorkruist door de belegering van het kasteel.

Het voorkomen en karakter van enkele van de hoofdrolspelers

Van twee personen geven we een indruk van de wijze waarop zij geschilderd worden.

Zweder, sterk en gezond en 45 jaar oud bij de aanvang van het verhaal, 'was een eenvoudig man van forsche gestalte', eenvoudig ook van verstand, bemind bij zijn krijgsmakkers en oversten 'door zijn trouw en eerlijk gemoed, zijne onverstoorbare goede luim, vriendelijke goedhartigheid en onverschrokken moed tegenover den vijand (...)'. 'De kalmte en de goedheid zelve' was hij vaak vol bekommernis om anderen (pp. 114v.). Onrecht kan hij evenwel niet verdragen. Dat maakt hem duivels. De koopman die hem zijn bezit afhandig heeft gemaakt, zegt hij, zonder zijn zelfbeheersing te verliezen, onverbloemd de waarheid, wanneer die hem voorhoudt 'naar regt' gehandeld te hebben. Aan machtsmisbruik heeft hij zich schuldig gemaakt, aldus Zweder:

'(...). Ik zeg u, dat gij als een roover in mijne woning zijt gekomen, en u als een schurk have en goed, huis en land hebt toegeëigend. De droefheid mijner vrouw heeft uw hart niet vermurwd, en het deert u niet, dat gij haar met de kinderen, zonder dak of brood, in de koude des winters naar buiten drijft!' (p. 136).

'[en dat alles alleen maar om een kleedje te bezitten] dat de begeerlijkheid van uw wijf had opgewekt. Maar ik roep Gods gerechtigheid over uw hoofd in; uw geweten zegt u, dat gij voor Hem het wreedste onregt hebt gepleegd' (p. 137).

Daar kan de koopman het mee doen. Duijs schildert hem als een wat trieste

figuur, een werktuig in de handen van zijn vrouw ‘ter bevrediging van hare wraakzucht en begeerten’ (p. 133). Op het moment dat Zweder bij hem komt, zit hij eenzaam ‘bij het heldere schijnsel der lamp’ en komt hij van schrik overeind (p. 136). De arme, Zweder ‘met zijn mannelijke en vrijmoedige wijze van handelen’ (p. 133), is de mens, die blijk geeft van karakter. De rijke is de man, klein van geest, die er niet tegenop ziet zijn gedrag tegenover Zweder als volgt te rechtvaardigen: ‘Die zoo arm is als gij, en zoo trotsch durft spreken, verdient niet anders!’ (p. 137).

Verhaaltrant en couleur locale

Op diverse manieren roept Duijs ‘de wereld’ van de Middeleeuwen op. Het huisje van Zweder is een ‘eenvoudige, uit één vertrek bestaande woning’, die door hem en zijn gezin gedeeld wordt met een varken en enkele kippen. Een crucifix hangt aan de wand. Aan de voorzijde is een klein raam, waardoor het licht valt op ‘eene ruwe tafel, eenige bankjes en eene groote kast tot berging van lijnwaad en kleederen’. De rook van het open vuur, waarop gekookt wordt, zoekt een uitweg ‘door eene opening in het stroodak’ (pp. 117-119). Scherp is het contrast tussen de eenvoud van het woninkje van Zweder en de weelde in ‘de groote zaal’ van het kasteel van Kuinre, waar de wanden beschilderd waren met riddergevechten en heiligenlegenden, de vloeren waren ingelegd met verschillende soorten hout, de tafels van ebbenhout vervaardigd en in de vensterverdiepingen zich zitbanken bevonden (p. 146). De zaal was regelmatig het decor van overvloedige maaltijden, gevolgd door het optreden van minstrelen (p. 143). In het bijzonder wordt heer Herbern, voor zijn val, met middeleeuwse kleuren getekend. Hij leefde als een vorst:

De zalen en hallen [van zijn kasteel] weërgalmden dikwijls van vrolijk getier en gejuich, als op zijne talrijke gastmalen de beker rondging onder hem en zijne edele vrienden; op zijne tournooijen, door tal van Gelre’s ridders opgeluisterd, werd menige lans gebroken. Als hij, op een fraaijen hengst gezeten, uittoog ter jagt, volgde hem eene schaar van ridderknapen op vurige rossen met eene menigte dienaren, en door zijne bosschen klonk het horengeschal en het geblaf en gehuil zijner talrijke honden. Overmoedig op zijne magt en grootheid, ontzag hij niemand en eerbiedigde regt noch eigendom. Aan de poorten der naburige steden had hij, in broodronken hoogmoed, deze beschimping doen aanplakken:

Die van Kampen en doen ons niet;
Die van Harderwijk hebben den moed niet;
Die van Elburg hebben 't goed niet.

'Gods vriend, alle mans vijand'(p. 116).

Levensbeschouwing en moraal

In het verhaal vertolkt de hoofdpersoon, Zweder, de overtuiging van de auteur dat God het lot van de mens 'in zijne wijsheid' (p. 145) bepaalt, dat God de geschiedenis stuurt en zijne 'wijze wil' moet geschieden (p. 148). Zweders leven wordt gekenmerkt door vertrouwen op God die 'altijd geholpen' heeft (p. 118), zijn beschermer was 'in zoo vele stormen en veldslagen' (p. 135). Aan Gods barmhartigheid houdt hij vast, ook wanneer hij totaal berooid is. Dan troost hij zijn vrouw onder verwijzing naar de woorden van een geestelijke, pater Benedictus, die placht te zeggen: 'die de vogelen in de lucht voedt en kleedt, zal ook voor ons menschenkinderen wel zorgen'. (p. 135). De werkelijkheid kan daarmee in strijd lijken te zijn. De door Zweder bij zijn thuiskomt na het beleg van Puttenstein uitgesproken gedachte dat met de vondeling de zegen in huis gekomen was - hij was bevorderd tot 'onderrotmeester' en had naast zijn soldij drie gouden dukaten ontvangen - en zijn veronderstelling dat het kind hem en zijn gezin 'ook verder zegen zal aanbrenge' (p. 128), lijkt een misvatting te zijn. Aanvankelijk bracht het jongetje 'ellende over allen' (p. 134). Bij de voor het gezin zo gunstige ontknoping van de geschiedenis herinnert Zweder zijn vrouw aan zijn woorden van weleer. Het ontlokt haar de uitspraak: 'De Heer zij geprezen!' (p. 151). Hij bracht een keer in hun lot.

In het verhaal zijn door Duijs diverse, met de overtuiging dat Gods hand achter het verloop der gebeurtenissen schuilgaat verbonden religieuze denkbeelden verwerkt, zoals 'als de nood het hoogste is, is redding nabij' en 'gestolen goed gedijt niet'. Wanneer Zweder op zijn barre tocht met zijn gezin op 'de onafzienbare Twentsche heide' door een sneeuwstorm overvallen is, en zijn vrouw ('tranen rolden uit hare oogen') en kinderen (hun handjes waren van koude 'rood gezwollen') niet meer voort kunnen, verschijnt de slotvoogd van Kuinre ten tonele (pp. 140v.). De koopmansvrouw beleeft weinig vreugde aan het bezit van het kleedje. Het staat haar zoon-tje niet, 'de breede kraag om het halsje scheen eene donkere, vijandige schaduw te werpen op het teedere gelaat van het kind' (pp. 138v.). Zij krijgt last van haar geweten en stopt het jasje weg. Door de slotvoogd gewezen op

hun onrechtvaardige handelwijze, besluiten de koopman en zijn vrouw het voormalige bezit van Zweder te verkopen en het deel van de opbrengst dat hun niet rechtmatig toekwam, aan Zweder te doen toekomen (p. 155). Het verhaal laat zien hoe de deugd beloond wordt en biedt een blik op een voorbeeldig echtpaar en een harmonieus gezin, anderen tot voorbeeld. Zweder is een oprecht en eerlijk man, die zich als soldaat onthoudt van plundering. Hij is steeds met zorg vervuld voor zijn vrouw en blij dat hij aan de expeditie tegen Puttenstein kan deelnemen, omdat de soldij hem in staat zal stellen een verjaardagscadeau voor zijn vrouw aan te schaffen. Zijn echtgenote is een zichzelf wegcijferende vrouw, die met zorg vervuld haar man ten strijde laat gaan. Beiden zijn zij vroom. De maaltijd openen en sluiten zij met gebed. Voordat zij zich ter ruste leggen knielen zij 'in hun eenvoudig en kinderlijk geloof eerbiedig voor het kruisbeeld' (p. 129). De gravin van Kuinre betoont voorbeeldig gedrag ten opzichte van de man die de kleine jonker ontvoerde (p. 154). Zij is zich ervan bewust dat vergeving een christelijke plicht is, die men niet kan verzaken, wil men niet van 'Gods genade en vergeving' worden uitgesloten (p. 152).

Commentaar

Het historisch uitgangspunt van het verhaal, de belegering van kasteel Puttenstein in 1375, heeft als bron een artikel van E. Moulin.²¹ 'De Hagen', waar de geschiedenis zich ten dele afspeelt, is de bebouwing buiten de veste die in de 14de eeuw ten noorden van de stad Kampen (rond het eerste gedeelte van de tegenwoordige Noordweg) tot stand kwam en aanvankelijk bestond uit zeer eenvoudige woningen. Even verderop lag het dorpje Brunnepe. Tijdens de Franse bezetting van Kampen in 1672-1673 werd de Hagen op Frans bevel gesloopt.²²

de heilige steeg²³

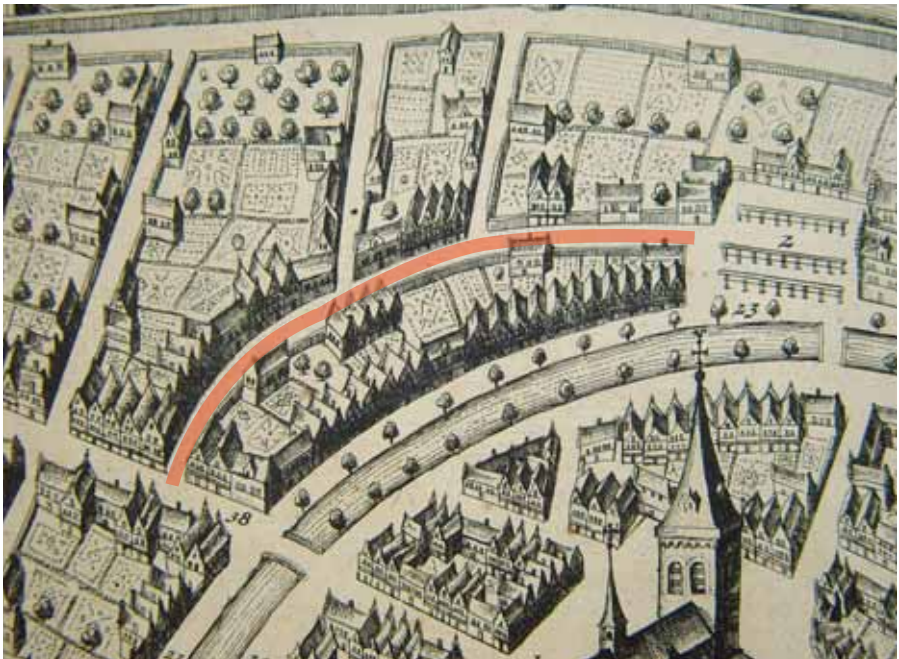
Inleiding

Het verhaal verplaatst de lezer naar het 14de-eeuwse Kampen. Rondom de verklaring van de betekenis van de namen van een tweetal straten, de 'Heilige steeg', die ooit van het Brigittenkerkhof naar de Veenepoort leidde, en 'Het Graafschap' wordt hij daar tot getuige gemaakt van een reeks dramatische gebeurtenissen.

De oorsprong van de eerstgenoemde naam is te danken aan een heel bij-

zondere gebeurtenis, de verschijning van de heilige Brigitta ‘door hemel-
sche glorie omhuld’ (p. 169). Haar komst was opgeroepen door de bewoners
van het St. Brigittaklooster. Door bij de in de nabijheid van het klooster
gelegen kolk, bekend als ‘de heksekolk’, wijwater te sprengen en gebeden
uit te spreken, alsmede door hun heilige levenswandel, hadden zij zich
ervoor ingezet de ‘vrees, die de plaats opleverde, weg te nemen’ (p.169). Met
succes. De verschijning bevestigde dat de boze invloed van de plaats uitge-
bannen was. Bij de uitbreiding van de stad in de 15de eeuw kwam de aan-
vankelijk buiten de stad gelegen poel binnen de muren te liggen. Na
gedempt te zijn werd hij bebouwd. De over de plaats lopende weg kreeg de
naam ‘Heilige steeg’.

Het Graafschap dankt zijn naam aan het feit dat er aan de dusgenaamde
weg in de 14de eeuw een ‘Gravenhuis’ genoemde woning stond, ‘een adel-
lijk huis, dat het midden hield tusschen een burg en eene gewone behui-
zing, en hoog boven de rondom gelegen hutten van stroo en planken uit-

De gebogen straat ten noorden van de evenwijdig daarmee lopende Burgel en Vloeddijk is de Heilige Steeg, tegenwoordig Bregittenstraat. Fragment van een kaart van Iohannes Blaeu uit 1649. Collectie Frans Walkate Archief.

stekende, met verachting scheen neder te zien op die schamele verblijfplaatsen der geringere stadbewoners' (p. 109). Waarom het huis Gravenhuis heette is onbekend. De bewoner was geen graaf, maar een 'vrijheer' (p. 119). Wel is bekend dat na het verval van de woning er een ander huis gebouwd is 'dat thans nog kenbaar is aan zijn hoogen, spitsen gevel' (p. 168).

Het Gravenhuis speelt als plaats van handeling geen rol in het verhaal. De eigenaar ervan daarentegen is prominent aanwezig als bewoner van het slot te Ysselmuden. Hij, 'heer van Ysselmuden', brengt daar het grootste deel van het jaar door.

Het slot en de kolk met zijn naaste omgeving vormen het belangrijkste decor van een geschiedenis waarin liefde, wraak en vergelding, maar ook normbesef en voorbeeldig gedrag de loop der gebeurtenissen voortstuwen en de schrijver de aandacht van zijn lezers vasthoudt door de vragen die hij bij hen oproept aanvankelijk onbeantwoord te laten. Pas tegen het einde van het verhaal 'openbaart' hij het verleden dat 'verantwoordelijk' is voor het gedrag van diverse van zijn personages.

De hoofdrolspelers hebben allen een band met één van beide of met beide plaatsen van handeling. Aan de kolk, die vanwege de executie daar van twee van hekserij beschuldigde personen, de naam heksekolk kreeg, woont bij de aanvang van het verhaal in een 'hutje schamel en nederig', waarvan 'het dak bemost en graauw van ouderdom' was, maar 'het kleine erf ordelijk en rein' (p. 109), een oude, zieke weduwe, Stiene genaamd, met haar dochter Elske. Even verderop staat het boerderijtje van Goert, een vrijgezelle boer. Het slot wordt bewoond door heer Ryprant met zijn vrouw Ursula en hun zoon, jonker Heyman. De geschiedenis voltrekt zich aldus aan weerszijden van de IJssel. De horizon ervan wordt gevormd door Wilsom (pp. 113, 156), Hattem (p. 137), de Zandberg te IJsselmuiden (p. 143), Vollenhoven (p. 152) en Brunnepe (p. 153).

De hoofdlijnen van het verhaal

De plot bestaat uit twee met elkaar verweven draden met elk een knappe vrouw als het centrum van dramatische verwickelingen. De ene verhaaldraad brengt de lezer in 'het heden'. De andere voert hem naar het verleden, dat evenwel bepalend blijkt te zijn voor de loop der gebeurtenissen in het heden van het verhaal. Van de gang van het verhaal en de ontknoping geven we hieronder een grove schets.

Als eerste treedt Elske, een knappe, jonge vrouw, voor het voetlicht. Goert, haar buurman, zou haar graag tot vrouw hebben. Zij wil echter niets van

hem weten. Haar hart heeft zij verpand aan Joost, de persoonlijke knecht van jonker Heyman. Ook deze laatste is van Elske gecharmeerd. Als karaktervol mens treedt hij de geliefden evenwel met respect tegemoet. Onheus behandeld door de rentmeester van het slot, zet Goert een geestelijk niet volwaardige knaap, 'gekke Klaas', ertoe aan het huis van de rentmeester in brand te steken. Goert wordt opgepakt en als 'heksenmeester' geïdentificeerd. Hij wordt gemarteld en bekent. Wraakzuchtig als hij is, sleept hij in zijn verderf ook Elske en haar moeder mee door de rechters voor te houden dat zij hem in de hekserij ingewijd hebben. Ook zij worden in het cachot van het slot opgesloten. Hun lot lijkt bezegeld, daar heer Ryprant, niettegenstaande de interventie van zijn zoon, die als ontwikkeld mens niet in hekserij gelooft, instemt met het rechterlijk oordeel om hen aan het wateroordeel te onderwerpen, het godsoordeel, waarbij de beschuldigde met de handen gebonden in het water werd gegooid en, zo hij bleef drijven, zichzelf ontmaskerde. Tegen het einde van het verhaal wordt duidelijk waarom Ryprant gebeten is op Stiene. Zij zijn oude bekenden, zo blijkt uit het levensverhaal van Wolf, de broer van Stiene en de oom van Elske. Hij brengt het verleden tot leven, wanneer hij met Elske en Joost in de buurt van Wilsum uitrust op de vlucht voor Ryprant, nadat hij met Joost Elske uit de toren bevrijd heeft.

Aan de kolk woonden ooit als overlevenden van de pest vier jonge mensen, Stiene en Wolf en Maria en Harmen, eveneens zus en broer. Heer Ryprant had toentertijd een onduidelijke relatie met Stiene ('Wat geschied is heeft God met nacht bedekt' [p. 159]), die ten einde kwam door het door Wolf geïnstigeerde huwelijk van Stiene met Harmen. Nadien begaf Stiene zich echter in de kwalijke rol van koppelaarster. Door haar toedoen knoopte Ryprant betrekkingen aan met de knappe Maria, de geliefde van Wolf. Harmen en Wolf betrapten het paar op heterdaad. De gevolgen waren dramatisch: Harmen kwam om in het cachot van het slot; Wolf, vogelvrij, nam de wijk naar het buitenland, waar hij zich onder meer in de geneeskunst wist te bekwamen; Maria overleed in het 'krankenhuis' (p. 115).

In de rol van een bekwaam geneesheer betreedt Wolf, anoniem, na vele jaren opnieuw het territorium van Ryprant. De vrijheer is ernstig ziek en heeft geen baat bij de verzorging van de lokale barbier. Wolf neemt wraak door Ryprant te vergiften. Op hun vlucht worden Wolf, Elske en Joost verast door een bende krijgslieden van het slot. Bij de confrontatie wordt Wolf dodelijk getroffen door een pijl. Elske en Joost worden gevangen teruggevoerd.

Het slot van de geschiedenis speelt zich af bij de kolk. Goert sterft daar op de brandstapel. Stiene verdrinkt ten gevolge van het godsoordeel. Op het moment dat ook Elske aan de waterproef zal worden onderworpen, verschijnt Heyman ten tonele. Hij deelt mee heer van Ysselmuden te zijn - kort te voren is zijn vader overleden - en verhindert de voltrekking van het oordeel over Elske. Voor haar en Joost eindigt de geschiedenis aldus in majeure.

Het voorkomen en karakter van enkele van de hoofdrolspelers

Van drie personen geven we een impressie van de wijze waarop hun fysieke verschijning en karakter geschilderd wordt. Achtereenvolgens vestigen we de aandacht op een doortrapte schurk, op een man met een Januskop en op een voorbeeldige vrouw.

Goert, die 'Rooije Goert' wordt genoemd vanwege 'zijn door de pokken geschonden dierlijk gezigt, versierd met borstelig, rood haar, waarop eene graauwe wollen muts scheef was nedergezet', is een angstaanjagend mens. Hij spreekt met 'een krassende stem' (p. 116). Hij grijnst, wanneer hij probeert Elske een vriendelijke blik toe te werpen - daarbij werd 'zijn groote mond bijna tot aan de ooren opgetrokken' en nam 'zijn gelaat de afschuwelijkste uitdrukking van harstogtelijkheid' aan (p. 116) - en wanneer hij met gebalde vuist de rentmeester na een woordenwisseling nakijkt (p. 119). Wolf, een forse kerel in het bezit van een 'basstem', was 'een krachtvol, bruin man, met herkulische leden'. Hij had kort, donker haar, dat 'hier en daar met graauw vermengd zich verwarde en woest om een geelbruin, sterk geteekend gelaat kroezelde'. Hij droeg 'een grooten nedergeslagen viltten hoed, die zijn gelaat beschaduwde'. Hij had evenwel, in overeenstemming met de ambivalente rol die hem is toebedacht, ook 'iets afschrikkends', vanwege zijn 'diep liggende, duistere oogen en dikke wenkbrauwen' (p. 112). Hij is de weldoener van Stiene en haar dochter, maar ook iemand, wiens 'vonkelende blikken' een ongeremde wraakzucht verraden. Door zijn zuster wordt hij getypeerd als een 'wild, teugeloos mensch' (p. 135).

Het voorkomen van Elske, die 'Vlas-Elske' wordt genoemd, door de vrouwen, 'omdat zij het beste vlas wist te bereiden en de bekwaamste spinster was', door de jongelingen, 'wegens haar zeldzaam witgeel haar, dat zacht als zijde, in weelderige vlechten neerhing' (p. 110), wordt als volgt beschreven: Niet hoog reikte hare gestalte, maar zij was vol regelmatigheid en frisheid; in weerwil van velen arbeid - want zij bezorgde de kleine huishouding alleen - was zij lelieblank, en het liefelijkste morgenrood lag op hare wangen. Een groot hemelschblauw oogenaar, die vriendelijk en vertrouwend

ieder aanblikten, een fijne ietwat opgewipte neus, die haar gelaat eene eigenaardige, blijmoedige, een weinig schalksche uitdrukking gaf, voltooiden eene schoonheid, die welligt een RAPHAËL of TITIAAN zich niet zou verwaardigd hebben te copieren, maar die VAN DIJKS natuurgeweest met geestdrift zou hebben afgemaald (p.111).

Zij is niet alleen een engelachtige verschijning, maar zij is ook een vrome vrouw met een volmaakt karakter. Zij begint de dag met gebed (p. 110), vraagt God om vergeving wanneer zij geconfronteerd wordt met de wraakzucht van Goert (p. 119) en bidt in het cachot niet alleen om redding voor haar moeder en zichzelf, maar ook om berouw en vergeving voor de veroordeelde Goert (p. 154). Zij wil liever honger lijden dan van haar oom geld aannemen dat niet eerlijk verkregen is (p. 115). Zij is er ten volle van overtuigd dat 'het oog Gods waakt' over haar en haar moeder (p. 132). Wanneer zij uit het cachot bevrijd wordt, denkt zij in eerste instantie niet aan zichzelf, maar aan haar moeder, die ziek achterblijft (p. 156). Wanneer zij het levensverhaal van Wolf gehoord heeft, distantieert zij zich van hem en wil zij terugkeren 'naar mijnen toren [het cachot] en tot mijne moeder, die niet zoo slecht kan zijn als uwe vreeselijke geschiedenis haar maakt' (p. 161).

Verhaaltrant en couleur locale

Voor een beschrijving van de ziekte van heer Ryprant verplaatst Duijs de lezer naar het slot te Ysselmuden in de nachtelijke uren. Hij tekent het als een spookkasteel:

(...) de smalle, lange en hooge gangen (...) bevolkten zich met zeldzame schaduwgestalten, welke door het zwakke maanlicht en de beschilderde glazen van de spitse boogvensters geboren werden. Het lood der vensters zat niet al te vast; en zoo kwam het, dat door den wind, die de ruiten bewoog, ook die schaduwen zich bewogen, en de galerijen en trappen van het slot met voorover gebogen spookbeelden bevolkt schenen, die in de nachtelijke ledige stilte een gerucht maakten, dat alle slot dienaars met huivering vervulde (p. 122).

In het enige verlichte vertrek ligt Ryprant te bed, een geraamte gelijk: 'de huid hing geel en stijf als die eener mumie, over de lange handen en op het ontvleeschte aangezicht' (p. 122). Hij lijdt aan vervolgingswaan. Hij ontwaart achter het raam, waar een kastanjeboom door de wind heen en weer bewogen wordt, Harmen (die hij in het cachot heeft laten verhongeren) en komt overeind:

Als een veroordeelde zat hij regt overeind op het ziekbed, in zijn wit nacht-

gewaad, met de wijdgeopende oogen naar de hooge boogvensters gerigt. 'Ziet!', brulde hij op heeschen toon. 'Daar staat hij weer, uitgehongerd, uitgehongerd en tandenklapperend, en kijkt met honenden lach het venster in, omdat het mij bij volle schotels gaat als hem; hij klopt aan de ruiten en schudt zijne ketenen tot den doodendans. Licht aan de vensters, licht daarginds, opdat de dooden in den nacht van het graf vlugten' (pp. 124-125).

Duijs heeft in zijn verhaal een grote plaats voor het fenomeen hekserij ingeruimd, ongetwijfeld met het doel de sfeer van de Middeleeuwen op te roepen. Uitvoerig beschrijft hij de getuigenissen die door de plaatselijke boeren tegen Goert als heksenmeester bij het gerecht waren ingebracht:

De een had GOERT raven in strikken zien vangen en bij den *kruisweg* zien slagten; hij had padden op de weide gevangen, aan witte stokjes gebraden en smakelijk opgegeten; een ander had hem des nachts in het dorp zien sluipen en tooverteekens aan de huis- en staldeuren zien maken; hier was een paard van een buurman gestorven nadat GOERT het had gestreeld, daar eene koe nadat hij de stalmaagd zijn goeden avond had toegeroepen; eene zeug, die op zijn erf was verdwaald, had misvormde biggen geworpen en het kind van den schout had jicht gekregen, toen hij het op den arm had gedragen; anderen had hij in het bosch ontmoet met eene reusachtige heidendeern, en hij had met haar uit eene flesch gedronken; nog anderen hadden hem des nachts schatten zien graven op den *zandberg* (pp. 142-143).

Soms laat Duijs zich in zijn natuurschilderingen, waarin hij bombastisch taalgebruik niet schuwte, verleiden tot 'filosofische' beschouwingen. De morgen van de dag voorafgaande aan de dag waarop het vonnis over Goert, Elske en haar moeder voltrokken zou worden, begint in zijn beschrijving aldus:

De eerste stralen der zon schoten thans door het rozenfloers in het oosten, als gouden paden die van de aarde naar den hemel den weg openen; de aanblik van het opstijgende wereldlicht, de verblindende blik in den wonderbaren vuurkogel, die als een reusachtige goudspin haar stralennet steeds grooter en wijder uitspint over de wereldruimte, heeft iets ongelooflijk opwekkends en verhevens voor iedere door angst en aardschen nood gedrukte borst. Als de nacht met zijn geheimzinnige stilte, met zijne spookachtige gestalten het hart steeds zwaarder heeft gedrukt en het gevoel der hulpeeloosheid vermeerderd, doet de eerste zonneblik de ijskorst smelten; met den verwarmenden stralengloed stroomt het vertrouwen op den wereldschepper, op den grooten Vader aller wezens in het harte, en gelijk de nederschietsende lichtstralen den nachtelijken dauw inzuigen en den nevel aantrekken, zoo

Het zogenaamde 'Dolfijnenhuis' aan de Graafschap. Foto: Collectie Frans Walkate Archief.

trekken zij ook de menschenziel op ten hemel, tot den almachtigen Koning van hemel en aarde, en verbannen de duistere en wanhopige gedachten, die kinderen van het uur van den nacht (pp. 153-154).

Duijs vervolgt met: 'Ook in ELSKE's borst zonk de troost en het vertrouwen, gelijk de zon haar helder en verwarmend tegenstraalde (...)' (p. 154).

Levensbeschouwing en moraal

De levensbeschouwing en moraal van Duijs wordt in het verhaal vertolkt door Joost. Wanneer Wolf zijn levensverhaal verteld heeft, wil niet alleen Elske, maar ook Joost niets meer van hem weten. Aan Wolfs voornemen Elske en Joost met zich mee te nemen naar zijn boerderij in Guliksland om zijn levensavond op te vrolijken, weigert Joost mee te werken met als argument: (...) onder het dak van hem, die een misdaad pleegde zonder berouw, woont geen vrede en geen geluk (p. 162).

Wanneer op het moment dat Elske onderworpen dreigt te worden aan de waterproef jonker Heyman als redder verschijnt, roept Joost:

'God is gekomen! God heeft mijnen jonker gezonden! (...)' (p. 167).

Wanneer vervolgens Elske met een gil op de grond valt, als zij ziet hoe de gerechtsdienaren bezig zijn 'het ligchaam [van haar moeder], dat half [aan het wateroppervlak] zichtbaar was, met hunne stangen naar zich toe te halen', knielt Joost met gevouwen handen bij haar neer en zegt:

'Neen, Elske, gij kunt niet sterven! Gij zult ontwaken tot vreugde en geluk; want overal is Hij tegenwoordig, de groote Vader in den hemel! De onschuldigen en regtvaardigen treden onbeschadigd uit den storm te voorschijn, maar zijn Godsgerigt vindt de schuld, zij ze ook nog zoo verborgen' (p. 163). God vindt de schuld en bestraft die. Het vonnis over Ryprant wordt vol-

trokken door Wolf, die zich de rol van de ‘wraakengel Gods’ (pp. 127, 161) aanmeet en die op zijn beurt voor zijn ongebreidelde wraakzucht en het gemis aan bereidheid vergeving te schenken en berouw te tonen, door de trawanten van Ryprant gevonnist wordt. De verdrinkingsdood van Stiene is het oordeel over haar duister verleden.

De noodzaak af te zien van wraak en bereidheid tot vergeving behoren tot de belangrijkste christelijke deugden, zo wordt de lezer voorgehouden. Voorbeeldige mensen, zoals Elske en Joost, zijn vervuld van godsvertrouwen en geven ervan blijk overtuigd te zijn van Gods leiding in de geschiedenis.

Commentaar

Het verhaal is geheel fictief. Wel wordt aan het slot gerefereerd aan een historisch feit, de uitbreiding van de stad Kampen in de tweede helft van de 15de eeuw.²⁴ Aanknopingspunt voor de creatie van de geschiedenis over en rondom de heksekolk is een opmerking van E. Moulin naar aanleiding van de stichting van het Brigittenklooster aan de Vloedijk in 1462 (p. 310). Moulin deelt mee dat de leden van de kloostergemeenschap door de bewoners van Kampen voor zeer heilig werden gehouden en voegt daaraan toe: ‘De weg langs het Brigittten-kerkhof naar de veenepoort loopende, werd daarom de *heilige stege* genoemd.’²⁵ ‘Langs het Brigittten-kerkhof’ is bij Duijs geworden tot ‘van het Brigitttenkerkhof’ (p. 169). De ‘Heilige steeg,’ historisch bekend als ‘Eylensteeg’ en ‘Heilensteeg’, is de tegenwoordige Bregittenstraat.²⁶ Vanaf de Graafschap liep zij parallel aan de Burgel noordwaarts. Het aanknopingspunt voor het gegeven dat er aan de Graafschap ooit een huis, aangeduid als Gravenhuis zou hebben bestaan, is aan Duijs meege-deeld ‘door oude lieden’ (p. 310).²⁷ De fictieve locatie is die van Het Huis met de Dolfijnen (Anno 1663) op de hoek Graafschap/Bregittenstraat.²⁸

des verraders loon²⁹

Inleiding

Het verhaal verplaatst de lezer naar het 16de-eeuwse Nederland. De Reformatie heeft in de diverse gewesten aanhang gekregen, maar lijdt onder de repressie van de Spaanse overheid, die na de Beeldenstorm, de vernieling van de inventaris van kerkgebouwen in verscheidene steden, gekozen heeft voor drastische maatregelen. De godsdienststrijd is inmiddels uitgegroeid tot een vrijheidsstrijd.

De encenering waarbinnen het verhaal zich afspeelt, is de komst van Ferdinand Alvarez de Toledo, hertog Van Alva, de vertegenwoordiger van het Spaanse gezag, met zijn gevolg in de stad Kampen. Op 5 augustus 1568 arriveert hij, komend van Meppel, via de 'lange Ysselbrug' en de Vischpoort om in de Oude straat zijn intrek te nemen in 'het huis van de weduwe kroese, de aanzienlijkste herberg der stad' (p. 261). Hij vertrekt op de morgen van de volgende dag door de Veenepoort naar Elburg. In de tussentijd heeft hij in gezelschap van leden van de raad van beroerte zich door de stedelijke bestuurders laten overtuigen van de trouw van de stad Kampen en haar regering 'aan den koning en de heilige kerk' (p. 297), met als resultaat dat de Kampenaren 'in blakende gunst bij den hertog' stonden (p. 265). De trouw aan de koning en de kerk was in werkelijkheid beperkt. In het verborgene kwamen overtuigde protestanten en rooms-katholieken, die de vrijheidsstrijd steunden bijeen. Tezamen vormden zij een haard van verzet met contacten in Hasselt, Zalk, Elburg en Genemuiden. De regeerders van de stad wisten de schone schijn in stand te houden en slaagden er zelfs in het gezelschap van Spaanse notabelen dat een bezoek aan de St. Nicolaaskerk bracht, ervan te overtuigen dat het beeld van de heilige Gregorius in het voorportaal gehavend was, niet ten gevolge van een beeldenstorm, maar vanwege baldadig spel van de jeugd.

De lezer wordt ook langs andere kerkgebouwen geleid, langs de Lievevrouwen- of Buitenkerk, langs de kerk van het Minderbroedersklooster. Hij doorkruist de stad door Geertstraat, Broederstraat, Nieuwstraat, om kennis te maken met bewoners aan de Burgwal, de Boven-Nieuwstraat, de Buitenhoeke en een blik te werpen in de stadgevangenis in de Havenpoort.³⁰

De hoofdlijnen van het verhaal

De plot van het verhaal is eenvoudig. Een karakterloos paar, de lakenkoper Gijs Dideriks, een weduwnaar, en zijn zuster, Margaretha, zijn uit op het bezit van hun broer, de zieke, vermogende en ongehuwde 'koorenkoper' Willem Dideriks. Bij testament heeft die echter bepaald zijn gehele vermogen na te laten aan Geertruida, de dochter van Gijs Dideriks, een voorbeeldig meisje dat haar zieke oom met grote toewijding verpleegt en hem tot het laatste toe bijstaat. Gijs Dideriks en zijn zuster trachten niettemin na de dood van Willem in het bezit te komen van de erfenis. Gijs Dideriks ontlokt aan Govert van Emmelen, de geliefde van Geertruida, instemming met de bewering dat de hertog Van Alva 'een dwingeland is' (p. 285) en klaagt hem vervolgens bij de hertog aan als een verrader. Hij en zijn zuster ver-

onderstellen dat Govert geëxecuteerd zal worden en het hun daarna niet moeilijk zal vallen Geertruida de erfenis te ontnemen. Govert wordt opgepakt, maar imponeert zozeer door zijn oprechtheid dat de hertog de zaak laat onderzoeken, met als resultaat dat Govert zijn vrijheid herkrijgt en Gijs Dideriks zijn leven aan de galg eindigt.

Het voorkomen en karakter van enkele van de hoofdrolspelers

Gijs Dideriks en zijn zuster Margaretha zijn karakterloze, goddeloze en schijnheilige mensen. Dat valt aan hun voorkomen reeds af te lezen. Gijs wordt getekend als een man die aan 'een roofvogel' deed denken. Hij was 'een lang en schraal man' wiens 'kleine groene oogen' diep verborgen lagen 'onder het vooruitstekend beenderig voorhoofd'. Hij bezat een 'sterk gebogen' neus, terwijl heel zijn gelaat 'eene uitdrukking van list en hebzucht' had (p. 267). Margaretha was evenmin een aantrekkelijk persoon. Zij was ook lang en mager en had 'een schraal, beenderig en grof gelaat'. 'Uit hare flikkerende grijze oogen, met roode randen, sprak de booze geest, die in haar scheen te huizen' (p. 276). Zij lacht bij herhaling kwaadaardig, de ander aankijkend met 'oogen eener kat' (p. 282). Zij beiden zijn opportunisten die slechts in schijn getrouwe aanhangers van Spanje en de Rooms-Katholieke Kerk zijn (pp. 276, 186v., 289). Geen greintje respect kan voor hen opgebracht worden. En daarin onderscheidden zij zich van Alva, de meedogenloze ketterjager. Hoe rücksichtslos zijn optreden ook was, hij handelde in ieder geval uit overtuiging en was bereid recht te doen en vergeving te schenken (pp. 264, 302v.).

Voorbeeldige personen zijn een overtuigde protestant en een rooms-katholiek. Zij respecteren elkaars geloofsovertuiging en hebben gemeen dat zij met hart en ziel de bevrijding van het Spaanse juk zijn toegedaan. Hun verschijning weerspiegelt hun edel karakter. De eerstgenoemde is Willem Dideriks, wiens voorkomen, ofschoon 'door ziekte verfletst', 'den adel eener edele en verheven natuur' aanduidde, 'die te lezen was op dat schrandere, groot voorhoofd, en in de groote bruine oogen, waaruit nog welwillendheid en openhartigheid, door bedachtzamen ernst getemperd, te voorschijn blonken en een aangename indruk maakten' (p. 268). De laatstgenoemde is Govert van Emmelen, een jonge man met een 'welgemaakt postuur', wiens 'mannelijk schoon door blonde lokken beschaduwde gelaat, dat, gelijk de bescheiden, maar open blik van zijne helder blaauwe oogen, niets dan eerlijke trouw en regtschapenheid uitdrukte' (p. 294).

Verhaaltrant en couleur locale

Met gevoel voor sfeer worden de diverse scènes binnen het verhaal ingekleurd. De dramatische wending in het leven van Gijs Dideriks die, in de veronderstelling verkerend 'een woord van lof en prijs voor zijnen ijver [het aanbrenge van een verrader] te ontvangen', goedgemutst het bevel voor hertog Alva te verschijnen had opgevolgd, staat als volgt beschreven:

Maar ALVA's gelaat scheen vreeselijk lang, zijn blik bijzonder onheilspellend. 'Hoor mij, en beef, verrader!', sprak hij, niet driftig, maar koud en vreeselijk ernstig. Als uit de lucht gevallen wierp Gijs plotseling zijn ter aarde gevestigden blik op den geweldigen man, terwijl zijn geel gelaat wit werd als de muur, en hij over het geheele ligchaam begon te sidderen (p. 299).

Wanneer Gijs, geheel ontmaskerd, beseft dat 'geene menschelijke magt hem redden kon', raakt hij buiten zichzelf van wanhoop en springt hij 'met woest rollende oogen' op:

'Weest vervloekt, beul van het volk!' krijste hij. 'Gij moogt mij niet laten hangen! De bloedraad moet mij eerst vonnissen! Maar ja, ik weet het: gij zijt een tyran en moordt als gij wilt. Sterven dus! De duivels mogen uwe ziel verscheuren, Spaansche tijger! Ik zal komen spoken aan uw leger! De satan zal mij helpen! Ik zal u in het middernachtsuur het bloed in het lange gezigt werpen dat gij vergoten hebt, opdat ge er in verzuipen moogt als een hond!' (p. 301).

Ofschoon deze vervloeking Alva niet onberoerd liet - 'bijgeloovig als hij was, verbleekte [hij] en sloeg een kruis' (p. 301) - was Gijs' lot bezegeld.

In het verhaal wisselt Alva van gedachten over het karakter van de Nederlanders met zijn raadsheer Barlaimont. Alva bewondert hun 'grootte mate van heldenmoed en trouw aan hetgeen zij voor regt houden' (p. 296). Beiden wensten dat al die kracht en moed 'aan den koning en de alleen zaligmakende kerk' gewijd zouden zijn. Alva wil niet wijken voor het verzet, maar de Nederlanders 'met ijzeren hand, met roede en zwaard' tuchtigen en hen tot onderwerping dwingen, 'zoo als het gehoorzame onderdanen en Christenen betaamt'.

'Maar, bij God', ging hij driftiger voort, 'zij zullen buigen of vergaan! Al zoude ook elke dag duizend levens eischen, ik zal niet wankelen in mijn heiligen pligt jegens God en mijn meester. Zij zullen de kracht van mijne hand gevoelen, en zij zal niet magteloos worden, voor de geschonden eer van God hersteld en het gezag mijns meesters bevestigd, vóór het land van ketterij gezuiverd en elke Nederlander een gehoorzaam onderdaan geworden is' (p. 297).

Zijn gesprekspartner waagt het de uitzichtloosheid van het beleid van Alva te verwoorden:

‘Ik vreeze wel eens,’ antwoordde BARLAIMONT op schroomvalligen toon, ‘dat met gestrengheid bij dit volk het doel niet bereikt zal worden!’ (p. 297).

Hij en een collega-raadsheer werden, ‘hoewel leden van den raad van beroerte’, bevangen door ‘den toon van ijzingwekkende vastberadenheid’ waarop Alva te kennen gaf zonder pardon alle ketterse Nederlanders te willen ombrengen (p. 298). Door middel van de fictieve dialoog tussen Alva en Barlaimont belicht Duijs verschillende kanten van de zaak.

Op diverse manieren wordt in Kamper *setting* het beeld opgeroepen van de 16de-eeuwse Lage Landen waar, terwijl de meerderheid van de bevolking het rooms-katholicisme is toegegaan, ‘de Lutherij’ (de Reformatie) gaandeweg aan invloed wint, maar in de confrontatie met het Spaanse regiem gedwongen wordt ondergronds te gaan en te kiezen voor de gewapende strijd.

Jan Arends, gewezen mandenmaker, wordt geïntroduceerd als degene die in 1566 als reformator te Kampen werkzaam is geweest en gepreikt heeft op ‘het kerkhof der cellebroeders’ (p. 263). Hij werd evenwel verdreven, klaarblijkelijk tot vreugde van menig lid van de geestelijkheid van Kampen. Tot degenen die Alva welkom heetten, behoorde een geestelijke die Alva gelukwens met de overwinning op de kettters (p. 261). Govert van Emmelen en zijn familie tekent hij als echte rooms-katholieken. In een benarde situatie roept de moeder: ‘Heilige maagd! Wat is dat?’ (p. 291). Govert tracht met Geertruida de stervende Willem Dideriks ertoe te bewegen een priester bij zich toe te laten ter bediening van het sacrament der stervenden. Als overtuigd protestant weigert Willem dat. Hij, een man vol godsvertrouwen, die zijn huis ter beschikking stelde aan het verzet tegen de Spanjaarden en het met klinkende munt steunde, erkende als protestant slechts de sacramenten van de doop en het Heilig Avondmaal. Hij wordt geschilderd als iemand, wiens geloof gevoed werd door de Bijbel en het geloof in Jezus Christus. Op de wens van Govert en Geertruida om een priester te roepen, reageert Dideriks als volgt:

‘Ik heb geen priester nodig. Ik weet, dat bezorgdheid voor het heil mijner ziel en liefde tot mij u dus doet spreken, en ik eerbiedig uwe getrouwheid aan de Roomsche leer; maar wees omtrent mij gerust. Ik heb hier een boek’, ging hij voort, naar een kastje wijzende, ‘dat meer hemelschen troost bevat, dan uit den mond van eenig priester ooit is voortgekomen. Het is het heilig woord des Heeren, in het jaar 46 bij den godzaligen van Liesveldt te Antwerpen gedrukt (...)’ (p. 273).

Ondanks aandrang van Govert blijft Dideriks bij zijn standpunt: ‘(...) Ik vertrouw op mijnen lieven Heiland en Hij is mij genoeg. Hij is mijn borg, mijn hoogepriester, mijn eenige troost en hope in leven en sterven’ (p. 274).

Levensbeschouwing en moraal

Centraal staat in deze Kamper novelle het thema van de verhouding tussen ware protestantse en ware rooms-katholieke Nederlanders. Wat hun geloofs-overtuiging betreft, gaan hun wegen uiteen, maar gemeen hebben zij de liefde voor hun vaderland en de overtuiging dat ieder in vrijheid zijn geloof moet kunnen belijden. Eén der protestantse burgers van de verzetsgroep die in het huis van Willem Dideriks beraad houdt, verwoordt het standpunt als volgt bij de acceptatie van Govert van Emmelen als nieuwe medewerker:

‘Er is hier geen sprake van roomsch of onroomsch. Al wie Nederlander is in zijn hart, moet den wreeden ALVA tegenwerken en ORANJE ondersteunen, op wien de hoop van allen, die de vrijheid van geweten en van hun land beminnen, moet gevestigd zijn’ (p. 269).

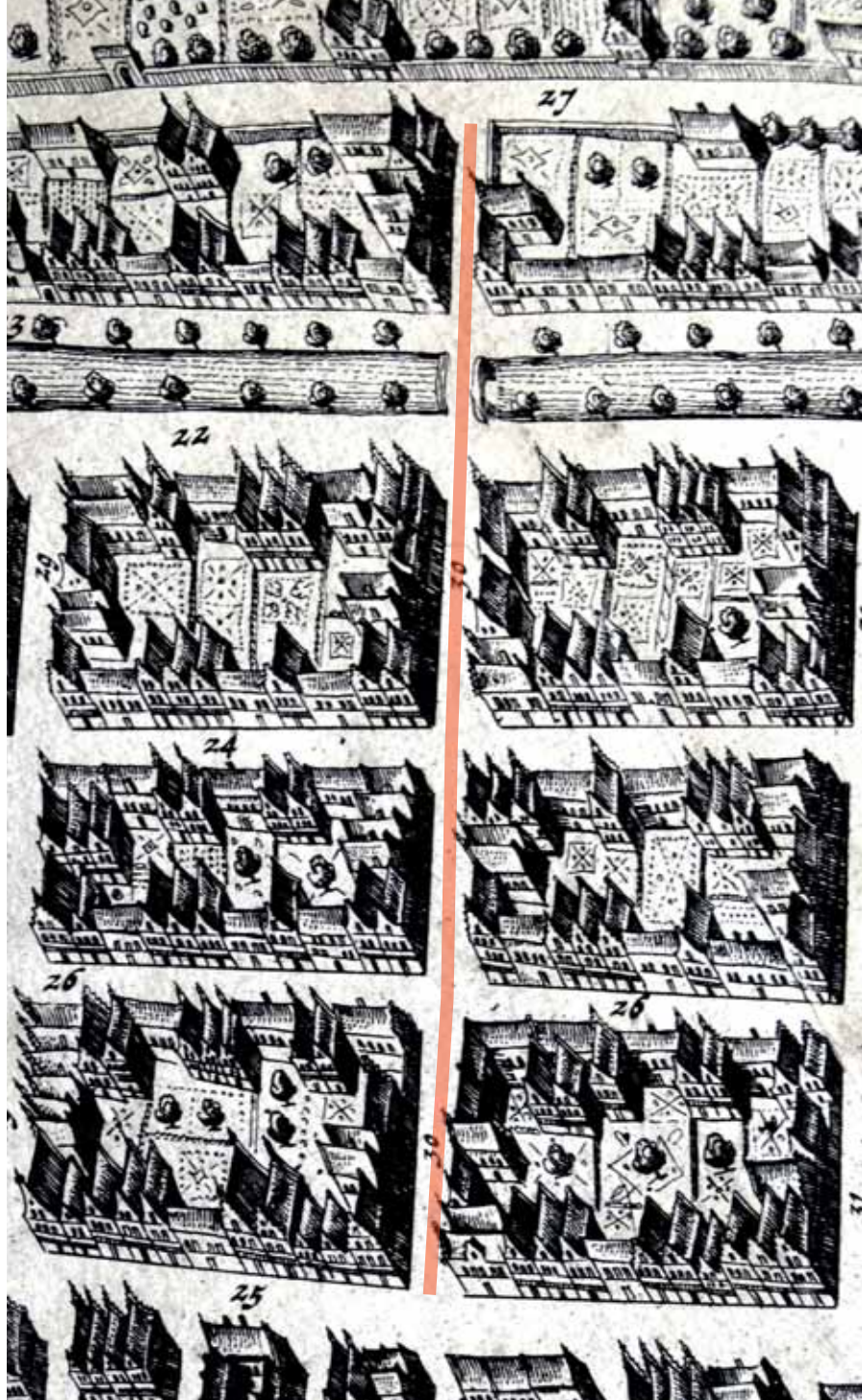
Ware rooms-katholieken en ware protestanten hebben respect voor elkaar en weten elkaar als mens op hun waarde te schatten en zij vertrouwen erop dat, ook al dwalen de anderen, zij niet verloren zijn. Wanneer Willem Dideriks geen priester wenst, oordeelt Govert uiteindelijk:

‘Ik ken u als de vroomste en braafste mensch, dien ik ooit ontmoette, en ik kan niet gelooven, dat dezulken geen barmhartigheid zouden vinden daarboven!’ (p. 274; vgl. ook p. 291).

Dat neemt niet weg dat aan protestantse zijde de hoop wordt gekoesterd dat overtuigde rooms-katholieken ooit nog eens de waarde van de Bijbel als Woord van God zullen inzien (p. 273). De stervende Willem Dideriks spreekt het vertrouwen uit dat de Heer ook Govert en Geertruida wel zal brengen ‘tot zijn helder licht’ en hij voegt daaraan toe: ‘Ik zal niet ophouden voor u te bidden’ (p. 274).

In menig opzicht had Govert het ‘helder licht’ reeds gezien. Wraakzucht, kwaad met kwaad te willen vergelden, is hem vreemd. Wanneer hij door Alva verhoord wordt, is hij niet bereid te zeggen wie hem ertoe gebracht heeft in te stemmen met ‘dwingeland’ als betiteling voor Alva, zelfs niet wanneer het hem zijn leven zou kosten. Hij antwoordt:

‘Ik ben een eerlijk man, excellentie; en een verrader is hij, die het vertrouwelijk woord, in den vriendenkring gesproken, als dit woord gevaarlijk is, niet als een heiligdom in zijne borst bewaard’ (p. 295).

Commentaar

Het historisch decor van het verhaal, het bezoek van Alva in 1568 aan Kampen, is ontleend aan de geschiedschrijving van E. Moulin. Ook de verwijzing naar het optreden van Jan Arendsz. heeft als bron diens werk. Op een enkel punt heeft Duijs Moulin gecorrigeerd. Moulin noemt als jaar van Alva's bezoek 1569 en duidt Jan Arendsz. aan als 'een kuiper van zijn handwerk'. Duijs noemt hem, zoals nu gebruikelijk, 'mandenmaker'.³¹

Het gebruik van de benaming Geertstraat voor de Geerstraat is klaarblijkelijk een bewuste archaïsering van de naam die in het verre verleden Geertsstraat (van der Aa) luidde.³²

mornesteen³³

Inleiding

Het verhaal loopt uit op een verklaring van de naam 'Mornesteeg'. Daarin is de herinnering bewaard aan een Kamper aristocratische familie die ooit een groot huis, 'Mornesteen' genaamd, aan de Boven-Nieuwstraat bewoonde (p. 55). En passant wordt ook het ontstaan van de Plantage gememoreerd. Zozeer was Kampen in de tijd waarin het verhaal speelt verarmd, dat er leegstand van huizen was ontstaan. Een aantal huizen aan de Oudestraat werd afgebroken, zodat er een plein ontstond (p. 51).

Het verhaal verplaatst de lezer naar het rampjaar 1672 toen de stadhouderloze Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden vanuit het zuiden werd overspoeld door de Fransen en vanuit het oosten de troepen van de bisschop van Münster steeds verder opdrongen. Ook Kampen, de voornaamste plaats van handeling van het verhaal, werd bezet, eerst door de Münsterse, daarna door de Fransen, die pas aan het einde van 1673 weer het veld ruimden. In Kampen wordt de lezer geleid langs diverse locaties, zoals de IJsselbrug, de Vischpoort, en de 'herberg van Croese op de Oudestraat' (p. 7).

Naast de familie Van Morne wordt een hoofdrol gespeeld door Barend Overmark, woonachtig aan de linkerkant van de Oudestraat, 'voorbij de Geertstraat', in de richting van de Bovenkerk (p. 13).

Linkerpagina: De vertikaal lopende straat in het midden van de afbeelding is de Morrensteeg, boven de Burgel Nauwe Morrensteeg genoemd. Fragment van een kaart van Iohannes Blaeu uit 1649. Collectie: Frans Walkate Archief.

De hoofdlijnen van het verhaal

Beschreven worden de lotgevallen van de Van Morne's, een bejaarde weduwe, haar zoon, de weduwnaar Willem van Morne, en diens kinderen, bewoners van een huis met torentjes (p. 2), met een naar de straat toe afgesloten plein met een poortje aan de voorzijde (p. 4) en met een tuin die zich langs den Burgwal uitstreckte aan de achterzijde (p. 25). De familie was in het bezit van landerijen buiten de stad en een havezate in Twente. Door de verkoop van de havezate wil mevrouw Van Morne een schuld aflossen. Door de crisis waarin het land zich bevindt, lukt de verkoop niet en is zij gedwongen in zee te gaan met Overmark, een onbetrouwbare joodse geldschieder, die als een outsider in de stad³⁴ zich door een Münsters infiltrant laat verleiden tot collaboratie met de vijand. Overmark stelt als voorwaarde bij de transactie met mevrouw Van Morne dat, indien de terugbetaling van de lening op de afgesproken datum niet plaatsvindt, hij het recht verkrijgt op het bezit van Mornesteen. Hij weet het zo te spelen dat de aflossing van de schuld op de vervaldatum niet plaatsvindt, niettegenstaande de inspanningen van Willem van Morne het geld over te dragen. Door zijn connecties met de bezetter bereikt Overmark dat een door Willem van Morne tegen hem aangespannen rechtszaak in zijn voordeel wordt beslist.

Het voorkomen en karakter van enkele van de hoofdrolspelers

Van de typering van een hoofdrolspeler en van een man met een bijrol geven we een indruk.

Overmark, de 'koopman-geldschieder' is een 'kleine bewegelijke man' met 'rustelooze oogen' (p. 7). Wanneer hij zijn gedachten laat gaan over de transactie met mevrouw Van Morne glimmen 'zijn listige oogen als vuurkooltjes' (p. 15). Hij ondergaat een metamorfose wanneer hij dankzij de bezetter een machtig man is geworden: 'zijne bewegelijkheid, zijne vleierende, ja, kruipende vriendelijkheid voor zijne meerderen hadden plaatsgemaakt voor eene zekere deftige bedaardheid en hoogheid' (p. 31), maar daarmee was hij, een iets geworden niets, niet veranderd in een echte aristocraat. Zijn optreden maakte hem 'recht belachelijk'. Wie hem zag, kon een glimlach niet onderdrukken (p. 31). Duijs laat niet na te noteren dat Overmark als jood een paria was, die zich vaak vernederd voelde, ook door mevrouw Van Morne, 'de trotsche dame, die ons [Overmark en zijn echtgenote, getekend als een kijfachtige, maar intelligente vrouw 'met schelle stem'] altijd zoo verschrikkelijk aanzag' (p. 14).

De wegbereider van de Münstersen, die Overmark en zijn vrouw beweegt

tot diensten aan de vijand, klaarblijkelijk een vermomde geestelijke die het ideaal koestert dat de beide grote kerken van Kampen, de St. Nicolaaskerk en de Lievevrouwekerk, weer in handen komen van de rooms-katholieken, wordt getekend als een man die dankzij innerlijke kracht en overtuiging - zijn 'schrander, doordringende blik, hoog gewelfd voorhoofd, vastberaden trekken en waardige houding en beweging' maakten onwillekeurig indruk (p. 15) - geestelijk overwicht had op Overmark en zijn vrouw, zodat zij, ofschoon zij joden waren, zich bereid verklaarden 'de belangen der heilige kerk' te bevorderen (p. 17).

Verhaaltrant en couleur locale

Duijs besteedt in zijn verhalen bijzondere aandacht aan de sfeertekening van zowel de inleiding tot de verhalen als geheel als van het begin van de afzonderlijke paragrafen. Herhaaldelijk creëert hij een contrast tussen de 'stemming' in de natuur en in het gemoed van zijn hoofdrolspelers. Een paragraaf waarin hij Willem van Morne met zorgen vervuld als een eenzaam ruiter stapvoets over de Zwolsche weg richting Kampen laat sjokken met het hoofd peinzend voorover, zodat het lijkt alsof hij niets ziet 'dan den kop van zijn paard', begint aldus:

Het was een schoone, warme zomerdag. De leeuwerik zong hoog in de lucht zijn lied; de hanen en windwijzers op kerken en huizen van Kampen blonken en schitterden; de IJssel kabbelde langs malsche, geel bebloemde oevers; het geboomte aan de overzijde onder IJsselmuiden prijkte in vollen bladerdos. Het rundvee, dat op Kampereiland graasde, baadde zich in den koelen stroom (p. 18).

Ook anderszins bekommert Duijs zich zeer om de 'aankleding' van zijn verhalen. Zo verhaalt hij bijvoorbeeld dat op het moment dat Overmark bij thuiskomst 's avonds de klopper op de deur van zijn woning liet vallen, zijn oog viel op 'het licht van den zuidelijken avondhemel' dat 'door de hoge ramen der Bovenkerk zichtbaar' was (p. 13). Overmark schildert hij als een gewiekst zakenman. Wanneer hij via een tussenpersoon benaderd wordt Van Morne de lening te verschaffen, zet hij 'een verschrikt gezicht en krabde zich achter de ooren', en geeft hij met de opmerking: 'Goud graven kan men noch op Broeken-en-Maten, noch op het [Kamper]eiland, noch op de Grafhorstsche heuvelen' (p. 26), te kennen dat, gezien de crisis waarin het land verkeert, kredietverstrekking te riskant is.

Duijs gunt zijn lezers een blik in het huis van de Van Morne's, waar de oude dominante en conservatieve moeder de scepter zwaait. Aan de mode wordt

niet meegedaan, ook niet wat betreft het menu van de avondmaaltijd, 'die slechts bestond uit brood, boonen en vleesch, dat met bier werd doorgespoeld, alles op oude Overijsselsche manier' (p. 6). De maaltijd, die volgens goed protestants gebruik werd voorafgegaan en afgesloten met gebed, werd zwijgzaam - mevrouw Van Morne beschouwde eten als tijdverlies - verorberd in 'de groote zaal', waarvan het interieur al vele decennia geen verandering had ondergaan. De ruimte waarin de Oranjegezinde, door en door protestantse familie bijeen is, wordt als volgt geschilderd:

Het opvlammende vuur en het licht der kaarsen wierpen hun schijnsel op de familiegroep voor den schoorsteen en op de portretten van voorouders aan den wand, die opklommen tot de 15e eeuw, maar de meesten waren uit den Spaanschen tijd. Op een tafeltje ter zijde van den schoorsteen lag de groote Statenbijbel met zware zilveren sloten en op een ander tafeltje daarnaast een boek in kwarto formaat en gebonden in perkament, waarop men den naam las van JACOB CATS, een een dito band, waarop stond: 'Nederlandsche historien van PIETER CORNELISZ 'T HOOFT' (p. 5).

Levensbeschouwing en moraal

De teneur wordt verwoord door een huisvriend van de Van Morne's. Wanneer de rechtszaak tegen Overmark is beslist in diens voordeel en de huisvriend die treurige boodschap aan mevrouw Van Morne moet overbrengen, begint hij aldus:

'gij zijt altijd een sterke en moedige vrouw geweest en gij hebt steeds geloofd dat de goede God regeert' (p. 47).

Ofschoon hij eraan toevoegt: 'Houd aan dat geloof [ook nu] vast', kan de vrouw het bericht dat het huis binnen vier weken ontruimd moet worden, niet verwerken. Zij raakt bewusteloos en sterft. Hoe waar het geloof is 'dat de goede God regeert', dat uiteindelijk het recht zegeviert en de goeden beloond en de kwaden gestraft worden, blijkt uit het vervolg van het verhaal. Overmark betreft Mornesteen, maar beleeft er weinig plezier aan. Afkeer, minachtig en 'toornige blikken' treffen hem (p. 48). Willem van Morne verlaat Kampen om daar weer terug te keren wanneer de Oranjegezinden hebben gezegevierd en de vijand is verdreven. Een verzoek tot revisie van het rechterlijk oordeel in zijn zaak tegen Overmark heeft succes. Hij betreft, hertrouwd, opnieuw Mornesteen en was weldra 'weer een ijverig lid van het stedelijk en van het gewestelijk bestuur en bleef de hooge achting zijner medeburgers genieten tot in hoogen ouderdom' (p. 54). Hij genoot wat nimmer het deel was van Overmark. Die werd, veracht als hij

was, door de Kamper burgerij met een *cordon sanitaire* omringd. Ondraaglijk was zijn bestaan. Hij verliet de stad en vestigde zich met zijn vrouw in Antwerpen.

Commentaar

Het kader van het verhaal, de bezetting van Kampen door de Fransen in 1672 en 1673, alsmede de desolate toestand waarin zij de stad achterlieten na hun aftocht, zijn historische feiten. Zo ook het gememoreerde ontstaan van de Plantage, dat evenwel pas in de eerste decennia van de 18de eeuw zijn beslag kreeg.³⁵ Het verhaal als zodanig is geheel fictief. Nimmer heeft er een familie met de naam Van Morne in Kampen gewoond. Aanknopingspunten voor de creatie van het verhaal waren waarschijnlijk de aanwezigheid van een opvallend huis aan de Boven-Nieuwstraat (nu nr. 72) en de opmerkelijke naam van de in de nabijheid van het huis gelegen steeg tussen de Oudestraat en de Burgwal: de Morrensteeg.

Over Mornesteen wordt in het slot van het verhaal opgemerkt:

Dit huis is in de loop der tijden veranderd en verbouwd en van den ouden bouw is slechts een torentje in stand gebleven, dat zich vreemdsoortig tusschen allerlei nieuwe gebouwen verheft, als een memento van vorige eeuwen (p. 55).

Gerefeerd wordt aan het voormalige Huis Lemker, één van die huizen in Kampen die ooit het karakter hadden van een klein stadspaleis met een traptoren.

Met betrekking tot de Van Morne's wordt geconstateerd dat de herinnering aan hun aanwezigheid in Kampen is bewaard gebleven 'in den naam van de *Mornesteeg*' (p. 55). Het Huis Lemker werd blijkens een aan het pand gewijde studie in het verre verleden aangeduid als 'het huis-Morre', een benaming die zou teruggaan op een Kamper familie van zeelieden uit de 14de en de 15de eeuw met de naam Morre.³⁶ Al met al ligt de conclusie voor de hand dat Mornesteeg een fictieve naam is, een verbastering van Morrensteeg.

Terugblik op en evaluatie van de vier novellen

Duijs blijkt in zijn novellen over Kampen goed geïnformeerd te zijn over de geschiedenis en de topografie van de stad en haar omgeving. Een typische Kamper kleur geeft hij de beschrijving door het gebruik van benamingen als bijvoorbeeld 'Broeken en Maaten', het poldergebied buiten de veste, rechts van de Cellebroederspoort, en De Zandberg, dat deel van IJsselmuiden, bezit van de stad Kampen, waar ooit zand gewonnen werd en dat in de tijd van

Duijs het eindpunt was van de zondagse wandeling langs de Nieuwe Weg, de tegenwoordige Burgemeester Van Engelenweg.

Creatief en vrij is Duijs omgegaan met de stof van de door hem gebruikte bronnen. Zo is de benaming 'Gods vriend en allemans vijand' die Herbern van Putten in 'Het kleedje' zichzelf toekent, aan zijn bron ontleend. De frasen die hij in Kampen liet aanplakken, zijn van hemzelf afkomstig.

In 'Des verraders loon' beschrijft Duijs hoe een gezelschap Kamper notablen Alva opwacht 'in de herberg de Pelikaan, aan de overzijde van den IJssel, tegenover de stad Kampen gelegen' (p. 258). Zijn bron vermeldt wel de aanwezigheid van de afgevaardigden der stad aan overzijde van de rivier, maar zwijgt over hun verblijf in de Pelikaan.³⁷ Het heeft er alle schijn van dat Duijs een historisch Kamper gebouw met de naam Pelikaan, dat ooit aan de Schepensteeg (nu Vispoort) stond en dat in 1930 is afgebroken,³⁸ naar de andere zijde van de IJssel heeft overgeheveld, waar in zijn tijd de Buitensociëteit (voorheen: Nieuwe Stadsherberg) was gevestigd.

Het logeeradres van Alva in Kampen: 'het huis van de weduwe Kroese', volgens Duijs' bron, is door hem gekwalificeerd als 'de aanzienlijkste herberg der stad' (p. 261). Klaarblijkelijk identificeert Duijs de herberg met het etablissement (nu Oudestraat 162), dat in zijn tijd door de weduwe Kroeze geëxploiteerd werd³⁹ en dat volgens de overlevering Alva geherbergd had.

Van zijn scheppend vermogen geeft Duijs ook blijk door de creatie van bijzondere locaties op plaatsen waar men die niet zou verwachten. Zo verhaalt hij in 'De heilige steeg' hoe Wolf, Elske en Joost tijdens noodweer, gaande door moerasgebied bij Wilsum op weg naar Gelderland, hun toevlucht zochten in 'een reusachtige eik (...), aan den stam uitgehold als eene kapel, waarin wel zes menschen plaats en bescherming konden vinden'. De eik stond op een open plaats, waar in een ronde kring 'eeuwenoude eiken' stonden met daaronder 'twaalf groote steenen in een kring, volgens de sage, in vroeger tijd bestemd geweest voor de zittingen der veemgeregten' (p. 157). Hier etaleert Duijs zijn brede kennis van historie en folklore.⁴⁰

Duijs heeft zich ten doel gesteld een authentiek beeld te geven van de tijd en het milieu waarin zijn verhalen zich afspelen. Hij bedient zich daarbij, althans naar het oordeel van een tegenwoordig 'recensent', van clichés. In 'De heilige steeg' zijn de Middeleeuwen de tijd van de heksenvervolging. In 'Des verraders loon' brengt Willem Dideriks, de eigenaar van de protestantse Heilige Schrift, de Liesvelt-Bijbel, een op Luther teruggaande Nederlandse vertaling, zijn geloofsvertrouwen - zijn enige troost in leven en sterfen - tot uitdrukking met woorden ontleend aan Zondag 1 van de Heidel-

bergse Catechismus uit 1563 (p. 274). In 'Mornesteen' heeft de Orangistisch-protestantse familie Van Morne in hun interieur een Statenbijbel én de werken van Cats en 't Hooft binnen bereik (p. 5).

Duijs pleegt zijn verhalen te situeren in een aan de 'grote(re) geschiedenis' ontleend kader. Het fungeert als de bedding van een fictieve 'kleine' geschiedenis, die hij met grote liefde beschrijft. In de kleine geschiedenis treedt zijn religieus, ethisch en maatschappelijk program aan het licht.⁴¹

Voor Duijs ligt het lot van mens en wereld in de hand van God. Hij stuurt de loop van de geschiedenis, voor de mens niet altijd doorzichtig, maar immer rechtvaardig en barmhartig. Hij zorg ervoor dat uiteindelijk het recht zegeviert, de deugd beloond wordt en de ondeugd bestraft. Waar geloof wordt gekenmerkt door een rotsvast vertrouwen op God, ook in tegenspoed.

Wie van de rechte weg is afgedwaald, moet tot ommekeer komen. Met het oog op het leven na de dood, het eeuwig (on)heil - voor Duijs en een grote meerderheid van zijn tijdgenoten was dat een feit - is het voor de bekeerling noodzaak vergeving te verkrijgen van degene die men onrecht heeft aangedaan. Wie onrecht heeft geleden, mag niet toegeven aan wraakzucht - daarmee haalt hij het oordeel over zich -, maar moet degene die hem kwaad berokkent heeft, indien hij berouw toont en om vergeving smeekt, de vergeving schenken, hoe groot het geleden onrecht ook is. Het is een christelijke plicht.

Bekering en vergeving zijn weerkerende thema's in Duijs' oeuvre. Niet altijd worden zij evenwel gememoreerd als de afsluiting van de beschrijving van boosaardig gedrag. In 'Mornesteen' - bij mijn weten de enige novelle van Duijs waarin een jood een rol is toebedeeld - verdwijnt Overmark onbekeerd uit het verhaal.

Uit 'Des verraders loon' valt af te leiden hoe Duijs als protestant stond tegenover zijn rooms-katholieke landgenoten. Duijs publiceerde zijn verhaal in 1858. Vijf jaar eerder, in 1853, was protestants Nederland te hoop gelopen tegen het herstel van de rooms-katholieke bisschoppelijke hiërarchie (de vestiging van bisdommen). Afgaande op de door Duijs in zijn novelle verwoorde visie op de verhouding van ware protestanten en ware rooms-katholieken - zij respecteren elkaars overtuiging - lijkt de veronderstelling gerechtvaardigd dat Duijs behoorde tot de protestantse minderheid die kritisch stond tegenover de als 'Aprilbeweging' bekend geworden protestantse protestactie.

Ook anderszins weerspiegelt het werk van Duijs zijn opvattingen. Hij heeft

een afkeer van opportunisten. In 'Des verraders loon' geniet Alva, hoe verwerpelijk zijn optreden ook is, een zekere sympathie vanwege de grote ernst waarmee hij zijn doel nastreeft, terwijl Gijs Dideriks en zijn zuster, die zich uit opportunisme voordoen als ware rooms-katholieken, als verfoeilijke mensen worden 'weggezet'.

Het harmonieuze, gelovige gezin, waarin de ouders vervuld zijn met aandacht voor elkaar en elkaar bijstaan, was voor Duijs onmiskenbaar 'de hoeksteen' van de samenleving. 'Het kleedje' levert daarvoor het bewijs.

Voor Duijs als 19de-eeuwer stond de standenmaatschappij niet ter discussie. Dat neemt niet weg dat hij met klaarblijkelijke sympathie 'de adel' onder het gewone volk tekent, de mensen die van karakter blijken te geven, normbesef hebben en daarvoor uitkomen, zoals Zweder in 'Het kleedje', die tegenover zijn schuldeiser geen blad voor de mond neemt. De hogere standen en de gegoede burgerij genieten Duijs' sympathie slechts voor zover zij zich niet als 'plebs' gedragen en zich ten volle ervan bewust zijn dat 'noblesse oblige'.

Al met al kan worden vastgesteld dat Duijs' novellen aangename lectuur bieden, ook nu nog. Zij brengen ons in aanraking met de levens- en wereldbeschouwing van de auteur en stellen ons in staat het wat vage biografische beeld van hem te verscherpen. Ook laten zij zien dat het een groot genoegen voor hem moet zijn geweest zijn 'kleine' geschiedenissen te scheppen en aan het papier toe te vertrouwen.

Peter Duijs, een vergeten godsdienstonderwijzer en schrijver

Voor zover valt na te gaan, is Duijs na zijn overlijden als godsdienstonderwijzer in Kampen niet op bijzondere wijze herdacht. In de *Kamper Courant* van 26 november 1899 wordt zijn dood slechts in de rubriek 'Burg. stand te Kampen' vermeld. Uit de notulen van de vergadering van de 'Bijzondere Kerkeraad' van de Hervormde Gemeente, gehouden op 29 november 1899, blijkt bekendheid met zijn overlijden, gezien de opmerking: 'De benoeming van een ouderling in de plaats van br. Duys wordt vastgesteld op 7 Dec.'⁴² Met geen woord wordt echter gerept over een moment van herdenking van de gestorvene. Klaarblijkelijk had hij als vertegenwoordiger van het 'kerkelijke midden' ten gevolge van de confessionele 'verrechtsing' binnen de Hervormde Gemeente en vanwege zijn gevorderde leeftijd zijn tijd gehad. De herdenking van het vijftienvijftigjarig ambtsjubileum in de kring van vrienden werd gememoreerd in de *Kamper Courant* van 4 november 1869. In 1899 ontbraken, naar het toeschijnt, binnen de Hervormde

Gemeente oud-leerlingen of andere sympathisanten die uit waardering voor Duijs zich geroepen voelden voor hem in woord en geschrift een 'erezuil' op te richten.

Ook als schrijver is Duijs vergeten. In hoeverre Duijs als schrijver ooit waardering heeft geogst in Kampen, is onbekend. Naar het zich laat aanzien, is hij na zijn overlijden als zodanig niet geëerd, ook buiten Kampen niet. De reden daarvan kan zijn dat Duijs als novellist klaarblijkelijk in een zeker isolement zijn werk tot stand bracht, terwijl hij bij zijn overlijden al zo'n twintig jaar niet meer productief was geweest als schrijver van verhalen voor de jeugd, een activiteit die hij verrichtte in samenwerking met geestverwanten elders in het land, die bij zijn overlijden reeds gestorven waren. Zo verschijnt dit artikel als een laat eresaluut voor een vergeten Kamper auteur van knap geconcipeerde historische novellen.

Naschrift

Na afsluiting van dit artikel kwam mij nog een vijfde zich in Kampen afspelende novelle van Peter Duijs onder ogen. Zij is verschenen in *Vaderlandsche letteroefeningen* 1856/2, 577-604, 628-644, en draagt de titel 'Eene ontvoering in de zestiende eeuw'. Verhaald wordt hoe de rooms-katholieke inquisitie tracht de met de Reformatie sympathiserende Kamper boekdrukker Peter Warnersen te dwingen het ketterse geloof af te zweren door diens dochter te ontvoeren.

Afkortingen

GAK, NA, HGK - Gemeentearchief Kampen, Nieuw Archief, Hervormde Gemeente Kampen.

GK - Geschiedenis van Kampen. I, Kampen 1993; II, Kampen 2001.

HKK - E. Moulin, Historische Kamper kronijk. I, tweede druk, Kampen 1839; II, tweede druk, Kampen 1849.

Noten

1. Bovenstaande informatie is voor het grootste deel ontleend aan brieven van Duijs (20-5-1848; 30-5-1848) en de kerkenraad (28-5-1848) en de notulen van de Bijzondere Kerkenraad van de Hervormde Gemeente. Zie GAK, NA, HGK 22 (folio 1848, 105-107), 72.
2. In hoeverre eventuele kerkbladen van de Hervormde Gemeente uit de tweede helft van de 19de eeuw informatie over Duijs bevatten, kon niet worden nagegaan. Noch het

bestaan ervan, noch de aanwezigheid ervan in het Gemeentearchief Kampen was vaststelbaar.

3. GAK, NA, HGK 72.
4. J. de Niet, *Ziekentroosters op de pastorale markt 1550-1880*. Rotterdam 2006. Zie vooral hoofdstuk 4-7.
5. In feite ging het om 'leerredenen' (= preken). Die benaming was evenwel voorbehouden aan de academisch gevormde predikanten.
6. GAK, NA, HGK 76 (nr. 25).
7. Getiteld: 'Armenzorg. (25 jaren).'
8. Gelegen aan de Tweede Ebbingestraat, op de plaats van het tegenwoordige appartementsgebouw Campen.
9. Op 4 juni 1892 schriftelijk ingediend. Zie GAK, NA, HGK 76 (nr. 26).
10. GAK, NA, HGK 23.
11. Zie ook de krant van 10-4-1881: schoorsteenbrand bij de heer Duijs; 18-9-1892: mededeling van eervol ontslag uit de betrekking van godsdienstonderwijzer, 'in welke hij meer dan 40 jaren met zeer te waardenen ijver en trouw is werkzaam geweest'. Zie ook n. 42 en het hoofdstuk Peter Duijs, een vergeten godsdienstonderwijzer en schrijver.
12. Jans Berendina Duijs (1857-1925). Haar laatste adres in Kampen was: Vloeddijk 86.
13. Het graf (ABPK, kl. 1, perk 2, 70), in 1962 aan de gemeente Kampen vervallen, is nog niet geruimd. Wel is de steen verwijderd.
14. Van deze zijde van Duijs' leven is in Kampen nog amper een spoor aanwezig. In het Frans Walkate Archief bevindt zich een exemplaar van het boekje: *Gebedenboekje voor kinderen, bevattende 75 korte gebeden, voor verschillende gelegenheden*, een in 1850 verschenen uitgave van de Gebroeders Fels. De Openbare Bibliotheek beschikt over een overdruk van de novelle 'Mornesteen' (zie beneden).
15. Een vijftal in: *Radboud's dochter en andere novellen uit onze historie*. Amsterdam 1858.
16. Met als ondertitel: *Mengelwerk tot gezellig onderhoud voor beschaafde kringen*.
17. Dat aanvankelijk als ondertitel had: *Verzameling van in- en uitlandsche lettervruchten, ter bevordering van wereldkennis en aangenaam onderhoud*.
18. Zie achtereenvolgens: 'Rembrandt's mededinger (1659)'. Europa 1858, II, 118-148 (pp. 118-121); 'Een bastaard. Historische novelle'. Europa 1886, IV, 109-159 (pp. 112-114); 'Een socialist'. Europa 1890, I, 1-34 (pp. 4v., 8, 10).
19. Verschenen in: *Het Lees kabinet* 1856, II, 113-155.
20. In de beschrijving van het werk van Duijs wordt ook buiten de citaten zijn spelling van de namen van straten en bouwwerken gevolgd.
21. 'Herbern van Putten of de belegering van Puttenstein'. *Overijsselsche Almanak voor oudheid en letteren* 3 (1838), 101-127. Het artikel bevat onder andere een beschrijving en een gravure van de bij de belegering gebruikte stormram, de 'Aries Compositus of Romeinsche

- stormram in het wapenhuis der stad Kampen aanwezig tot in het jaar 1646'. Voor een natekening van de gravure door Bart Oost zie: *Kamper Almanak* 2001, 48 (vgl. pp. 51v).
22. Voor de Hagen zie: GK, I, 24-26, 43v.
 23. Verschenen in: *Radboud's dochter*, 109-170.
 24. Beschreven door Chr.J. Kolman, 'De verstedelijking van Kampen in de late Middeleeuwen'. *Kamper Almanak* 1990, 145-177 (pp. 150-153).
 25. *HKK*, I, 262.
 26. *GK*, I, 27, 55. Voor een historische verklaring van de naam 'Heilige steeg' (de naam gaat terug op de persoonsnaam 'Eijle') zie: H.W. van der Hoven e.a., *Gezichten in de straten van Kampen met een historische beschrijving*. Alphen aan den Rijn 1986, 25. Voor het Bregittenklooster zie *GK*, I, 29v., 48; II, 68.
 27. De oorsprong van de naam is onbekend. Zie: Van der Hoven, *Gezichten*, 81.
 28. Vgl. *GK*, I, 52; II, 255v.
 29. Verschenen in: *Radboud's dochter*, 258-305.
 30. Tweemaal is er in de tekst sprake van 'Havenpoort' (pp. 296, 302). Klaarblijkelijk betreft het geen drukfout, maar wordt de 'alternatieve' naam van de Hagenpoort gebruikt, waarin zich de stadsgevangenis bevond.
 31. Voor Moulins beschrijving zie: *HKK*, II, 1-37, in het bijzonder pp. 20, 32-37. Voor een recente beschrijving van de door Duijs als decor gebruikte episode uit de geschiedenis van Kampen zie: F. van der Pol, *De Reformatie te Kampen in de zestiende eeuw*. Kampen 1990, 153-197.
 32. *GK*, I, 21; Van der Hoven, *Gezichten*, 78. Reeds in 1693 was de straat bekend als 'Geerstrate'. Zie: J. Nanninga Uiterdijk, 'Over huizen en straatnamen te Kampen 1667-1754'. *Verslagen en Mededeelingen van de Vereeniging tot Beoefening van Overijsselsch Regt en Geschiedenis* 31 (1915), 1931 (p. 24). Ook het gebruik van 'Nieuwstraat,' ooit de benaming voor zowel de Boven- als de Buiten-Nieuwstraat, is archaisch, zie: Van der Hoven, *Gezichten*, 37.
 33. Verschenen in: *Europa* 1880, III, 1-55.
 34. Vestiging te Kampen was joden sinds 1661 toegestaan.
 35. *GK*, I, 53; Van der Hoven, *Gezichten*, 179v.
 36. H.J. Moerman, 'Oude gebouwen in Kampen'. *Kamper Almanak* 1950-1951, 148-172; voor het 'Huis Lemker' zie pp. 155-159. Zie ook: Van der Hoven, *Gezichten*, 152.
 37. *KK*, II, 33.
 38. A.J. Reijers, 'Het huis "De Pelikaan"'. *Kamper Almanak* 1931, 150-158.
 39. A. Selles, 'De Timmermansbus te Kampen 1734-1962'. *Kamper Almanak* 1967-1968, 218-265 (p. 256).
 40. Vgl.: J. Kossmann-Putto, *Het heimelijk gerecht. Het Westfaalse veemgerecht en de noordelijke Nederlanden in de late middeleeuwen*. Hilversum 1993.
 41. Onderstaande opmerkingen zijn gebaseerd op kennisname van alle getraceerde novellen

van Duijs.

42. GAK, NA, HGK 23. Duijs was ouderling sinds 1881. Zie voor zijn verkiezing de *Kamper Courant* van 18-12-1881.